

УДК 1:37.015.2

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ОСВІТИ ПІД ФІЛОСОФСЬКИМ КУТОМ ЗОРУ

Ірина Колосюк

*Подільський державний аграрно-технічний університет,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Шевченка, 13, 32316, м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька область, Україна*

Алла Боднар

*Подільський державний аграрно-технічний університет,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Шевченка, 13, 32316, м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька область, Україна*

У статті розглядається специфіка філософського аналізу як світоглядно-методологічна проблематика, що стосується епістемологічного статусу теорії та історії культури. Як робоча гіпотеза припускається, що ця наука має міждисциплінарний характер і здійснює, як правило, дослідження, які відрізняються комплексністю результатів. Причому перевірку цієї гіпотези буде здійснено на прикладі аналізу антропологічного виміру освіти під філософським кутом зору.

Ключові слова: антропологічний вимір, педагогічна антропологія, філософський аналіз, пізнання.

Дослідження антропологічного виміру освіти потребує досягнення високого рівня теоретичного узагальнення. Можливі два способи теоретичного дослідження освіти – соціокультурний та антропологічний, які передбачають власне філософський рівень абстракції. Водночас кожен із них не здатен охопити всі суттєві аспекти забезпечення освіти. З іншого боку, наявна природна взаємна пов'язаність і взаємна залежність соціальних процесів і процесів розвитку людини, про що свідчить запровадження спеціального терміна, який фіксує цей нерозривний взаємозв'язок, – «антропосоціогенез» [2].

Дослідження антропосоціогенезу й досі знаходиться, на нашу думку, на початковій стадії, втім уже зараз очевидно, що це дає змогу з нових позицій відкрити сутність класичних філософських проблем, до яких належить і проблематика філософсько-культурологічного дослідження освіти. Ураховуючи, що інституалізація як культурології, так і філософії освіти почала відбуватися відносно недавно, завдання систематизувати й узагальнити напрацьований різними соціальними та гуманітарними науками дослідний матеріал залишається у своїх основних напрямках усе ще не виконаним. Це зумовлює актуальність дослідження, яке матиме певною мірою завдання здійснити міждисциплінарні порівняння та ґрунтовані на них філософські узагальнення, орієнтовані на базові принципи теорії й історії культури.

Варто хоча б попередньо визначитися в загальних рисах із тим, як саме принципи теорії та історії культури слугуватимуть регулятивом порівняльних міждисциплінарних досліджень. Значною мірою теорія та історія культури використовує для цього вже напрацьовані в соціальній філософії [3; 13], соціальній антропології [10; 11] і філософській

антропології [6; 7] та філософії культури [5] здобутки. Не можна залишати поза увагою напрацювання в галузі філософії та методології наукового пізнання, які створюють теоретичний апарат для здійснення таких методологічних синтезів [1; 9; 12; 16; 17; 18; 19]. Деякі дослідники здійснили роботу щодо конституювання дисциплін, ще більш наближених до філософського осмислення антропологічного виміру освітньої культури. Ідеться передусім про соціально-філософську антропологію [4] та педагогічну антропологію [8].

Власне, на нашу думку, педагогічна антропологія як складник соціальної антропології і є тим об'єктом філософського обґрунтування, який дає можливість зосередити філософську увагу на антропологічному вимірі освітньої культури. Тобто соціальна філософія, філософська антропологія, соціально-філософська антропологія є основними засобами забезпечення світоглядно-методологічного забезпечення дослідження освіти – у найбільш концептуальному, філософському варіанті такого забезпечення.

Не можна заперечувати, що неперервний потік наукових досліджень усе збільшується, помітним стає зростання числа людей, що займаються наукою, професія науковця перетворюється дійсно на масову – все це не тільки стимулює загальний інтерес до проблем наукового пізнання, а й вимагає аналізу та розроблення методів дослідження, яких вимагає практика сучасних наукових пошуків.

На найвищому рівні узагальнень теорія та історія культури набуває філософського характеру своїх результатів, поєднуючи завдяки особливому предмету дослідження – культурі – методологічні можливості соціальної філософії, філософії культури, філософії історії та філософської антропології. Усе це змушує звернути увагу на методологічний потенціал науки загалом і зокрема на творення нових знань і методик діяльності завдяки науці. Останніми десятиліттями вітчизняна наука переважно користувалася тими надбаннями, які були напрацьовані ще за радянських часів.

У цьому випадку робиться спроба розглянути основні проблеми методології наукового пізнання. Хоча в різних науках, справедливо зауважує Р. Рузавін, існують свої специфічні методи й засоби дослідження, це зовсім не виключає можливості й необхідності вивчення та оцінювання таких засобів і методів дослідження, які є загальними для вельми широкого класу як досвідних, так й абстрактних, формальних наук [14, с. 4]. Аналіз їх і становить завдання методології наукового пізнання. На відміну від психології наукової творчості, яка вивчає індивідуальні особливості пізнавальної діяльності вченого, методологія розглядає загальні закономірності руху пізнання й, зокрема, специфічні засоби та методи, за допомогою яких відбувається наукове дослідження.

Теорія та історія культури належать, безумовно, до соціально-гуманітарного корпусу наукового знання й залежно від рівня здійснення аналізу послуговуються різним методологічним інструментарієм. І зовсім не обмежуються найвищим рівнем узагальнень і суто філософською методологією. Середній теоретичний рівень дослідження представляють конкретні галузеві наукові дослідження: історичні, культурологічні, соціологічні, політологічні, правові тощо. Тут методологія теорії та історії культури набуває значного розмаїття у множині відносно незалежних спеціально-наукових методів дослідження, яке підлягає світоглядному осмисленню і єдиній концептуалізації на філософському рівні.

Нарешті, найнижчий рівень застосування методології теорії та історії культури представлений на рівні визначення стратегії емпіричних досліджень, побудови конкретних науково-дослідних програм у цій царині знання. Саме тут визначальним знову виявляється предмет наукового дослідження, який знову вимагає застосування міждисциплінарного підходу. Однак якщо на філософському рівні комплексність дослідження зумовлювалася метою концептуалізації найбільш загальних, світоглядних положень теорії та історії куль-

тури, то на емпіричному рівні такої комплексності дослідження вимагають конкретні явища культури, які ніколи не можуть бути втиснуті в «прокрустове ложе» окремої науки.

Аналіз проблем методології в дослідженні ведеться переважно на матеріалі міждисциплінарних порівнянь на основі філософського узагальнення й концептуалізації, які розкривають усю вертикаль можливого застосування методології – від загальної теоретико-пізнавальної через спеціально-наукову епістемологічну до методик конкретних міждисциплінарних досліджень.

Як підкреслює Р. Рузавін, наукове пізнання, по суті, являє собою дослідження, яке характеризується своїми особливими цілями, а головне, методами отримання й перевірки нових знань [14, с. 7]. Коли ж мова заходить про застосування вже отриманих знань, у тому числі застосування у сфері освіти, на перший план виходить інша методологія.

Тому нерідко поняття методології науки вживається в найбільш різних сенсах. Іноді, як зауважує Р. Рузавін, під методологією розуміється вся філософія взагалі або філософія науки зокрема [14, с. 20–24]. У цьому випадку методологія пізнання та методологія застосування, на нашу думку, максимально зближуються. Звичайно, методологія найтіснішим чином пов'язана з філософією, оскільки саме філософія слугує світоглядною основою будь-якої методології. Але це не означає, що методологічні проблеми повністю збігаються з філософськими.

Існує дуже вузький погляд на методологію, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, досить галузевих прийомів і засобів аналізу. Це швидше методологія застосування, аніж методологія пізнання. Так, іноді говорять, наприклад, про методологію ефективності виробництва, про методологію ціноутворення тощо, тоді як насправді варто було б скоріше говорити тут про методіку. І надмірно широке, розширювальне, і надмірно вузьке, обмежувальне поняття методології певної науки не можуть уважатися за правильні, оскільки вони не виділяють особливий предмет цієї науки й не аналізують ті специфічні поняття, засоби та способи дослідження, які вона використовує.

Головною метою методології науки є вивчення тих засобів, методів і прийомів дослідження, за допомогою яких отримують нове знання в науці. Оскільки ці методи й засоби дослідження застосовуються в процесі пізнання, то доцільно говорити не про методологію загалом, а про методологію наукового дослідження, або пізнання.

Методологія наукового дослідження аналізує головним чином ті методи й засоби пізнання, які використовуються вченим як на емпіричній, так і теоретичній стадії дослідження. Так, вивчаючи конкретні способи здійснення експериментів, спостережень і вимірювань, методологія вирізняє істотні ознаки, які властиві будь-яким експериментам, вимірюванням і спостереженням.

Методологія наукового дослідження становить частину загальної методології пізнання, але частину, поза сумнівом, найбільш істотну й актуальну як із теоретичного, так і з практичного боків. Вона розглядає найбільш істотні з пізнавального погляду особливості й ознаки методів дослідження, розкриває методи за їх спільністю і глибиною аналізу. Такий аналіз значно полегшується завдяки виникненню низки спеціальних теорій, які ставлять своїм завданням вивчення тих або інших особливостей загальних методів пізнання, а також методів, які використовують у багатьох науках. Так, математична теорія експерименту розкриває найважливіші кількісні способи, за допомогою яких планується експеримент та обробляються його результати. Тому на її висновки й рекомендації вимушений зважати будь-який сучасний дослідник-експериментатор. Методологію науки математична теорія експерименту й сама експериментальна техніка цікавлять лише тією мірою, якою вони дають можливість зрозуміти роль експеримен-

тального методу в отриманні первинної емпіричної інформації, а також як спеціальний спосіб перевірки гіпотез і теорій у досвідчених науках.

Методологія як загальне вчення про метод не зводиться до простої сукупності ні спеціальних, ні загальних методів дослідження. Під час аналізу як спеціальних, так і більш загальних методів дослідження вона вивчає передусім можливість й межі застосування цих методів у процесі досягнення істини, їх роль і місце в пізнанні. Тому багато авторів справедливо вважають її спеціальним розділом гносеології, що досліджує форми й методи наукового пізнання. При цьому часто розрізняють методи побудови й організації наявного знання та методи досягнення нового знання, які, по суті, становлять методи наукового дослідження. Таке зіставлення можна робити лише відносно, оскільки результати дослідження доводиться певним чином систематизувати й у цих цілях використовувати розроблені наукою методи організації та побудови знання. З іншого боку, систематизація накопиченого наукою знання в багатьох випадках вимагає спеціального дослідження й, отже, застосування специфічних методів аналізу. Проте відмінність між цими методами залишається, оскільки існує відмінність між результатом і процесом дослідження.

Ураховуючи цю відмінність, часто говорять про методологію наукового пізнання в широкому й вузькому сенсах слова. У першому випадку йдеться про аналіз як методів побудови наявного знання, так і методів його отримання й розширення. У другому випадку обмежуються тільки розглядом методів і засобів досягнення нового знання, тобто, по суті, мають справу з методами наукового дослідження. Але в обох випадках предметом аналізу залишаються методи пізнання, тому методологія з повним правом може розглядатися як складова частина теорії пізнання.

Варто все ж зауважити, що з позицій культурології наукове знання є не лише інструментом пізнання, а й важливим складником культури суспільства загалом та особливо культури освітньої, яка базується не просто на зовнішній повазі до науки, а на розумінні базових цінностей наукової діяльності. Саме це дає можливість адекватно сприйняти наукові знання, у тому числі й у режимі отримання освіти.

Тоді як гносеологія ставить своєю метою вивчення загальних закономірностей процесу пізнання, його ступенів і форм, методологія зосереджує свої зусилля на дослідженні засобів і методів пізнання. Таке розмежування галузей дослідження зовсім не виключає взаємовпливу методології та гносеології одне на одного. Під час аналізу методів пізнання не можна не враховувати загальних закономірностей процесу пізнання, відкритих гносеологією. Ще більше це стосується методів застосування наукових знань. У свою чергу, результати методологічних досліджень значно збагачують і конкретизують загальні положення гносеології, уточнюють і розвивають їх. Про це свідчить як історія гносеології й методології пізнання, так й історія та теорія культури, які охоплюють собою також й історію гносеології та методології пізнання як свій специфічний складник.

Наукове знання, як справедливо твердить Г. Рузавін, завжди відрізняється послідовністю й систематичністю [14, с. 7–9]. Не беручи до уваги навіть математику й точні науки, де більшість тверджень логічно виводяться з небагатьох засновків, навіть у так званих емпіричних науках порівняно рідко зустрічаються окремі, ізольовані узагальнення або гіпотези. Як правило, такі узагальнення входять у науку лише тоді, коли вони узгоджуються з іншими наявними в ній твердженнями й узагальненнями. Зрештою, їх прагнуть отримати логічно з ширших узагальнень, принципів і допущень. Тим самим критерієм істинності наукових знань є не лише їх відповідність предмету знання – адекватність, а й несуперечливість щодо інших наукових знань – валідність.

Наука, на якому б ступені розвитку вона не знаходилася, тим і відрізняється від буденного знання, що є не простою сукупністю «відомостей» про світ, «набором» інформації, а певною системою знань. Наукове дослідження є цілеспрямованим пізнанням, результати якого постають як система понять, законів і теорій. Вищою мірою це стосується й культурології, яка систематизує те, що систематизувати чи не найважче – багатовимірне та багатовидове розмаїття створеного людиною.

Відомо, що задовго до виникнення науки люди набували достатньо надійних знань про властивості і якості предметів і явищ, із якими вони стикалися у своєму повсякденному практичному житті. Це також елемент культури – і не менш важливий, ніж наукове знання. І зараз ми немало дізнаємося за допомогою буденного знання. Це свідчить про те, що наукове знання не відокремлене непрохідною стіною від буденного: і наукове, і буденне пізнання, зрештою, прагнуть до досягнення об'єктивно дійсного знання, спираються на факти, а не на віру.

Нерідко, відзначаючи якісну відмінність наукового знання від буденного, забувають про зв'язок, що існує між ними, не враховують того, що наука виникла з буденного знання. Це не раз підкреслювали самі учені. Щоправда, іноді при цьому допускалася інша крайність, коли наукове знання розглядалося тільки як удосконалене буденне знання. Тут не треба плутати спорідненість культурну зі спорідненістю форм знання.

Проте наука не є простим продовженням знань, заснованих на здоровому глузді. Вона являє собою пізнання особливого роду, зі своїми специфічними засобами, методами і критеріями. Передусім, на відміну від буденного знання, наука не обмежується знаходженням нових фактів і результатів, натомість або прагне пояснити їх за допомогою наявних гіпотез, законів і теорій, або спеціально виробляє для цього нові теоретичні уявлення. Чи не найважливішим це виявляється для культурології, оскільки емпіричний масив її об'єкта надто великий за якісним розмаїттям. Ця відмітна особливість науки дає можливість краще зрозуміти систематичний, послідовний і контрольований характер наукового знання. Дійсно, щоб пояснити те або інше явище, необхідно мати в своєму розпорядженні певну теоретичну систему або в крайньому випадку гіпотезу, з яких думка про це явище виявляється їх логічним наслідком. Але щоб отримати такий наслідок, треба заздалегідь установити логічний взаємозв'язок між різними думками, узагальненнями й гіпотезами, а найголовніше – мати у своєму розпорядженні такі закони, принципи, гіпотези або допущення, які можуть слугувати як посилки для логічного виведення менш загальних думок тієї або іншої науки. Систематичний і послідовний характер наукового знання значною мірою зумовлений саме тим, що наука не просто реєструє емпірично знайдені факти й результати, а прагне пояснити їх. Точне оперування поняттями, думками та висновками допомагає також краще контролювати результати наукового дослідження.

Проте ніяка систематизація й організація знання не утворюють науку, якщо вони не супроводжуватимуться створенням нових понять, законів і теорій. Саме завдяки їм якраз і вдається не тільки пояснити вже відомі факти і явища, а й передбачити факти і явища невідомі. Такі прогнози деякою мірою можна здійснити вже за допомогою простих емпіричних узагальнень, якими є, наприклад, прогнози погоди за низкою прикмет. Набагато точніші кількісні прогнози можна отримати за допомогою емпіричних законів науки – навіть у царині культурології.

У буденному знанні хоча й удаються до припущень і здогадок, але, по-перше, вони стосуються безпосередньо спостережуваних речей і подій, по-друге, ці припущення ніколи не контролюються спеціальною технікою, не кажучи вже про постановку осо-

бливих експериментів. Наука навіть на емпіричній стадії дослідження керується тими або іншими теоретичними уявленнями й контролює свої гіпотези за допомогою спеціальних приладів та інструментів, які, у свою чергу, сконструйовані на основі певних теоретичних принципів.

Будь-яка достатньо зріла наука являє собою систему теорій, які об'єднують у єдине ціле її початкові принципи, поняття й закони разом із твердо встановленими фактами. Саме завдяки систематичності, обґрунтованості та контрольованості висновки науки відрізняються найбільшою надійністю і придатністю до перевірки, тоді як буденне знання, а тим більше віра або думка значною мірою суб'єктивні й ненадійні. Проте, якою б не була важливою подібна відмінність, її не можна абсолютизувати. Якнайкраще це доводить приклад культурології, коли окремі явища культури тривалий час не підлягають узагальненню як підведенню під вже наявні класифікації. І все ж культурологія, максимально наближаючись до культурних феноменів як таких, не переходить на рівень буденного знання.

Найважливішою передумовою буденного знання є його підпорядкованість вирішенню безпосередніх, вузькопрактичних завдань, унаслідок чого воно не може створювати такі абстрактні моделі й теорії, за допомогою яких пізнаються глибокі, внутрішні особливості й закономірності явищ. Культурологія ж завжди залишається знанням концептуальним, коли навіть за окремим феноменом убачають прояв загального – якщо не такого, що вже відбулося, то такого, яке ще відбудеться.

Зазвичай, коли порівнюють наукове пізнання з буденним, то істотну відмінність між ними бачать передусім у тих способах і засобах, за допомогою яких досягається знання в науці й повсякденному житті. Надійність, систематичність і контрольованість наукових знань забезпечуються за допомогою спеціальних і загальних методів дослідження, тоді як буденне знання задовольняється рутинними правилами, що спираються на «здоровий глузд», і простими індуктивними узагальненнями предметів і явищ, які безпосередньо сприймаються.

За свідченням Г. Рузавіна, в найзагальнішому сенсі метод являє собою певну систематичну процедуру. Ця процедура може складатися з послідовності операцій, що повторюються, застосування яких у кожному конкретному випадку або незмінно призводить до досягнення поставленої мети, або така мета досягається в більшості випадків. Таке, здавалося б, надто абстрактне визначення методу є особливо важливим для культурології, де розмаїття методів зумовлене розмаїттям предмета.

Наукове дослідження, продовжує Г. Рузавін, не здійснюється всліпу, воно не зводиться до безперервного ланцюга припущень. Навіть у повсякденному пізнанні ми певною мірою заздалегідь відсіваємо явно неправдоподібні припущення. Під час висунення гіпотез, пошуку законів, побудови та перевірки теорій учений керується певними прийомами, правилами та способами дослідження, які у своїй сукупності характеризують метод дослідження [14, с. 12–13]. Хоча такі методи й не гарантують досягнення істини, проте вони значною мірою полегшують її пошуки, роблять їх більш систематичними й цілеспрямованими.

На відміну від цього, загальні методи науки використовуються протягом усього дослідницького процесу й у найрізноманітніших за предметом науках. Окрім них, існують також методи, які застосовні лише в більш-менш споріднених науках або ж на певній стадії процесу пізнання. Такі методи також виходять за рамки спеціальних наук.

Спеціальні методи й техніки, які використовуються в спеціальних науках, можна розглядати як тактику дослідження. Вона може не раз мінятися залежно від характеру до-

сліджуваних проблем, окремих етапів їх вирішення, нових виявлених можливостей тощо. Загальні ж методи науки зберігають своє значення для цілої множини проблем у найрізноманітніших науках, бо вони скоріше указують напрям і загальний підхід до досліджуваних проблем, аніж конкретні способи їх аналізу й вирішення. Тому з певним правом їх можна ототожнити зі стратегією дослідження.

Оскільки буденне знання в кращому разі спирається на прості індуктивні узагальнення й емпірично встановлені правила, то в суворому сенсі слова воно не володіє спеціальними методами пізнання. З тієї теоретичної позиції, що цікавить нас, наука відрізняється від буденного знання тим, що вона застосовує та розробляє спеціальні й загальні методи пізнання, які спираються на відкриті нею закономірності тієї або іншої галузі реального життя.

Отже, питання методології наукового пізнання мають велике практичне значення, корегуючи пізнавальну діяльність на практичне застосування результатів наукового пізнання, філософський аналіз антропологічного виміру освітньої культури орієнтує на використання здобутків соціальної філософії, філософської антропології, соціально-філософської антропології, а особливо педагогічної антропології в практиці організації та здійснення педагогічного процесу.

Тому педагогічна антропологія може розглядатися як прикладна філософія, як філософська культурологія середнього рівня її методологічного застосування, а для цілей нашого дослідження педагогічна антропологія й повинна розглядатися передусім у цій ролі.

Список використаної літератури

1. Андреев И.Д. Проблемы логики и методологии познания. Москва: Наука, 1972. 320 с.
2. Андреев И.Л. Происхождение человека и общества. Москва: Мысль, 1988. 415 с.
3. Андрущенко В., Михальченко В. Сучасна соціальна філософія. Київ: Генеза, 1993. 246 с.
4. Барулин В.С. Социально-философская антропология. Москва: Онега, 1994. 256 с.
5. Гатальська С.М. Філософія культури: підручник. Київ: Либідь, 2005. 326 с.
6. Головка Б.А. Філософська антропологія: навчальний посібник. Київ: ІЗМІН, 1997. 240 с.
7. Гусейнов А., Апресян Р. Этика. Москва: Юристъ, 1998. 472 с.
8. Коджаспирова Г.М. Педагогическая антропология. Москва: Гардарика, 2005. 287 с.
9. Котарбинский Т. Элементы теории познания, формальной логики и методологии наук / пер. с польск. Минск: Тривиум, 2000. 160 с.
10. Марков Б.В. Философская антропология. Санкт-Петербург: Лань, 1997. 384 с.
11. Минюшев Ф.И. Социальная антропология: курс лекций. Москва: Международный университет бизнеса и управления, 1997. 192 с.
12. Новиков А., Новиков Д. Методология. Москва: Синтег, 2007. 668 с.
13. Очерки методологии познания социальных явлений. Москва: Мысль, 1970. 344 с.
14. Рузавин Г. Методология научного познания. Москва: Юнити-Дана, 2009. 288 с.
15. Рузавин Г.И. Методы научного исследования. Москва: Мысль, 1974. 237 с.
16. Сачков Ю.В. Научный метод. Вопросы и развитие. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 160 с.
17. Соколов Е.А. Психология познания: методология и методика преподавания. Москва: Логос, Университетская книга, 2007. 384 с.
18. Шевнюк О.Л. Культурологія: навчальний посібник. Київ: Знання-Прес, 2004. 353 с.
19. Яблонский А.И. Модели и методы исследования науки. Киев: Едиториал УРСС, 2001. 400 с.

**ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF EDUCATION
FROM A PHILOSOPHICAL POINT OF VIEW**

Iryna Kolosiuk

*State Agrarian and Engineering University in Podilya
Department of Social and Humanitarian Disciplines
Shevchenko str., 13, 32316, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytsky region, Ukraine*

Alla Bodnar

*State Agrarian and Engineering University in Podilya
Department of Social and Humanitarian Disciplines
Shevchenko str., 13, 32316, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytsky region, Ukraine*

The article deals with the specifics of philosophical analysis, as a belief-methodological problem, that is related to the theory epistemological status and the history of culture. As a working hypothesis, it is assumed that this science has interdisciplinary nature and carries out, as a rule, studies that differ in results' complexity. Moreover, this hypothesis will be tested on the analysis basis of the education from anthropological dimension under the philosophical point of view.

Key words: anthropological dimension, pedagogical anthropology, philosophical analysis, cognition.